

- посвященной 100-летию МГУ имени А.А. Кулешова «Современное образование и воспитание: тенденции, технологии, методики» – Могилев, УО «Могилевский государственный университет», 2013.
7. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168.
8. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – К., 1974. – 286 с.
9. Эриксон Э.Г. Детство и общество / Э.Г. Эриксон. – СПб: Ленато и др., 1996. – 589 с.

МАЛИХІНА О.Є.

доцент кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доцент, кандидат психологічних наук

УДК 159.9:81'23

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ БІЛІНГВІЗМУ

У статті виокремлено, проаналізовано та узагальнено основні підходи до дослідження проблеми білінгвізму (соціолінгвістичний, лінгвістичний та психолінгвістичний). У межах соціолінгвістичного підходу виявляються кореляції між соціальним та лінгвістичним аспектами білінгвізму. Лінгвістичний підхід зосереджується на питанні взаємовпливу та взаємозбагачення мов, що функціонують у білінгвальному просторі. У психолінгвістичному підході увага дослідників зосереджується на вивченні загальних закономірностей формування системи другої мови.

Ключові слова: білінгв, білінгвізм, білігвізм природний, білінгвізм штучний, монолінгв, полілінгв, мовленнєва поведінка.

В статье выделены, проанализированы и обобщены основные подходы к исследованию проблемы билингвизма (социолингвистический, лингвистический, психолингвистический). В рамках социолингвистического подхода выявляются корреляции между социальным и лингвистическим аспектами двуязычия. Лингвистический подход сосредотачивается на вопросах взаимовлияния и взаимообогащения языков, функционирующих в билингвальном пространстве. В психолингвистическом подходе внимание исследователей направлено на изучение общих закономерностей формирования системы второго языка.

Ключевые слова: билингв, билингвизм, билингвизм естественный, билингвизм искусственный, монолингв, полилингв, речевое поведение.

This scientific paper describes the main approaches to the bilingualism (socio-linguistic, linguistic and psycholinguistic) that were distinguished, analyzed and summarized. Within the framework of the socio-linguistic approach the correlations between the social aspect and the linguistic aspect of the bilingualism have been established. The linguistic approach is focused on the issue of mutual influence and mutual enrichment of the languages that function in the bilingual space. Using the psycholinguistic approach the researchers concentrated their attention on the studies of the general mechanisms of the formation of the system of the second language.

Key words: bilingual, bilingualism, natural bilingualism, artificial bilingualism, monolingual, polylingual, and speech behavior.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, що стосуються різних боків життя людини: економічного, політичного, ідеологічного, соціального тощо. Активні міграційні процеси та загальна світова тенденція до глобалізації призводять також до певних змін у мовному середовищі, які виявляються перш за все у необхідності представників різних етнопонаціональних груп, що мешкають на спільній території, використовувати для спілкування дві або більше мов. Здатність людини користуватися у спілкуванні двома мовами в науці визначається як білінгвізм, або двомовність, а людина, яка володіє мовленнєвими вміннями та навичками, що належать до двох різних мовних систем, називається білінгвом. Також вчені виділяють

полілінгвізм як володіння людиною більше, ніж двома мовами, відповідно людина, яка володіє кількома мовами називається полілінгвом.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема білінгвізму стала предметом вивчення Г.Д. Басової, В.П. Беляніна, І.В. Борисюка, В.М. Бріцина, Є.М. Верещагіна, Ю.І. Гулія, Л.П. Дідківської, Ю.О. Жлуктенко, О.О. Залевської, Л.В. Засекіної, І.О. Зимньої, Г.П. Іжакевича, В.І. Кононенко, О.О. Леонтьєва, С.І. Трескової, Т.М. Ушакової, Р.М. Фрумкіної та інших. У їх дослідженнях визначено, що білінгвізм має складний, різнобічний характер, оскільки і будова, і функціонування мови пов'язані з явищами різного плану. Внаслідок цього двомовність вивчають соціолінгвістика, лінгвістика, психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, етнографія, історія культури тощо. Кожна з наук досліджує ті

чи інші сторони двомовності, у зв'язку з чим слід говорити про різні підходи до її вивчення.

Мета статті – виокремити, проаналізувати та узагальнити різні підходи до дослідження проблеми білінгвізму, що склалися у сучасній науці.

Виклад основного матеріалу. Вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження білінгвізму дозволили нам виокремити три основні підходи до її вивчення: соціолінгвістичний, лінгвістичний та психолінгвістичний.

Соціолінгвістичний підхід до дослідження проблеми білінгвізму розробляється у працях Г.Д. Басової, І.В. Борисюк, С.І. Трескової та інших. При цьому наукове дослідження специфіки функціонування другої мови зосереджується на особливостях її вживання у різних соціальних та вікових групах та передбачає вирішення таких завдань: визначення обсягу суспільних функцій двох мов в умовах білінгвізму; виявлення етнічних, соціально-економічних, історичних, психологічних та інших передумов виникнення та розвитку масового білінгвізму; встановлення факторів, що стимулюють або перешкоджають розвитку білінгвізму, визначення ролі освітніх закладів, засобів масової інформації та спілкування на виробництві, колективі, сім'ї у цьому процесі. У даному підході найбільш комплексно вивчають основні атрибути двомовної ситуації: соціальні галузі двомовної комунікації, характер двомовності та її суспільні наслідки, мовна політика стосовно білінгвізму, специфіка взаємодії мовних систем в ситуації двомовності. Більшість соціолінгвістичних досліджень білінгвізму, вказує Ю.І. Гулий, розглядають переважно «фонетико-фонологічний матеріал, спираючись на орфоепічні норми, тому вивчаються тексти, їх залежність від конкретної двомовної ситуації, хоча і робиться акцент на необхідності дослідження психологічних компонентів двомовності» [4, С. 4].

У межах соціолінгвістичного підходу також розв'язується проблема вибору мови спілкування у різних ситуаціях, його залежність від соціально-психологічних факторів. Так, наприклад, С.Л. Векілска розглядаючи це питання з позицій діяльнісного підходу, стверджує, що мовленнєва поведінка білінгва тісно пов'язана із соціально-психологічними функціями суспільства і місцем мовленнєвого акту у загальній системі діяльності соціальної групи, тому існують відмінності між вибором мови як засобу спілкування та мови як засобу реалізації потреби у діяльності. Автор зазначає, що в першому випадку вибір здійснюється як на емоційному, так і раціональному рівнях, а в другому – на раціональному рівні та залежить від характеру спілкування (неформальний – формальний). Як

сучасну тенденцію, вона відзначає звуження сфери використання рідної мови до сімейно-побутового спілкування. Друга мова при цьому починає відігравати роль основного засобу спілкування в усіх інших сферах (навчальній, суспільно-політичній, виробничій тощо) та стає мовою і соціалізації, і формування психіки білінгвів, і основною мовою міжетнічного спілкування [2, С. 16-18].

У соціолінгвістичному підході пропонується декілька класифікацій білінгвізму залежно від таких критеріїв, як носій білінгвістичної здатності та умови засвоєння мов. Відповідно до носія білінгвістичної здатності виділяються національний (використання індивідом кількох мов у певній соціальній спільноті) та індивідуальний (використання кількох мов, кожна з яких обирається згідно з актуальною комунікативною ситуацією) види білінгвізму. Відповідно до умов, у яких відбувається оволодіння мовою, виокремлюють природний (оволодіння другою мовою у відповідному мовному середовищі завдяки мовленнєвій практиці) та штучний (оволодіння другою мовою в умовах систематичного навчання з докладанням вольових зусиль) види білінгвізму.

Лінгвістичний підхід до проблеми білінгвізму розробляється такими дослідниками, як В.М. Бріцин, Л.П. Дідківська, Ю.О. Жлуктенко, Г.П. Іжакевич, В.І. Кононенко та іншими. Зміст лінгвістичного підходу до цієї проблеми висвітлюється у науковій літературі по-різному. Одні вчені вказують на необхідність проводити порівняльний аналіз мов, що знаходяться в контакті, з метою визначення розбіжностей між ними і подальшого попередження проявів інтерференції. Інші зосереджуються на проблемі опису мовленнєвої комунікації в умовах контакту різномовних спільнот. Як зазнає Ю.О. Жлуктенко, лінгвістичний аспект розгляду білінгвізму охоплює цілу низку питань, що стосуються мови та мовлення двомовних спільнот, а саме: співвідношення структур (та їх елементів) двох взаємопов'язаних мов, специфіки функціонування мови у білінгвальному просторі, нормування й лінгвістичного регулювання мов, що функціонують у даних умовах, відносини кожної з мов білінгвального суспільства з тією ж мовою, що функціонує у монолінгвальному суспільстві. Також автор зауважує, що лінгвістичний підхід до проблеми білінгвізму є багатоплановим, у ньому можна виокремити структурно-лінгвістичний, функціональний, нормативний та інші аспекти [5, С. 5].

На думку багатьох дослідників (В.М. Бріцин, Л.П. Дідківська, Ю.О. Жлуктенко, Г.П. Іжакевич), важливе місце у лінгвістичному аспекті дослідження даної проблеми займає і питання

взаємовпливу та взаємозбагачення мов, що функціонують у білінгвальному просторі. Сучасні лінгвістичні дослідження свідчать про інтенсивну взаємодію контактуючих систем, у основі якої лежить утворення стійкої мережі міжмовних зв'язків на всіх рівнях. Наслідком цього є постійні ідентифікації суб'єктами (білінгвами) лінгвістичних одиниць, моделей та функцій обох систем. Загальна тенденція різноманітних процесів інтерференції у взаємодіючих мовах полягає спрямованість змін до встановлення ізофонії, ізоморфії, ізограматизма та ізосемії як систем у цілому, так і їх підсистем та мікросистем [5, С. 162].

У лінгвістичному підході прийнятою є типологія білінгвізму залежно від ступеня збереження мовної системи, згідно з якою виокремлюють два його види: субординативний, в якому спостерігаються порушення у збереженні мовної системи, та координативний, при якому мовлення білінгва не відрізняється від мовлення монолінгва.

Психолінгвістичний підхід до дослідження даної проблеми розробляється такими дослідниками, як В.П. Белянін, Є.М. Верещагін, О.О. Залевська, Л.В. Засекіна, І.О. Зимня, О.О. Леонтєв, Т.М. Ушакова, Р.М. Фрумкіна та інші. У психологічній науці білінгвальний розвиток вивчається в контексті загального мовленнєвого розвитку і у зв'язку з теорією розвитку особистості. На сучасному етапі розвитку психолінгвістики дослідження білінгвізму зосереджується в основному навколо загальнотеоретичних концепцій, що розробляються в межах діяльнісного та когнітивного підходів. З погляду діяльнісного підходу проблема білінгвізму розглядається з точки зору функціонування мовленнєвої діяльності активного суб'єкта пізнання, що знаходиться у постійній взаємодії з фізичним та соціальним світом. З позицій когнітивного підходу білінгвізм вивчається в контексті репрезентації знань людини, яка відображає особливості її індивідуальної картини світу. На думку, О.О. Леонтєва, діяльнісний підхід до дослідження білінгвізму є провідним, оскільки він охоплює як активного суб'єкта пізнання, так і репрезентації дійсності [7, С. 33].

У психолінгвістиці виокремлюють декілька класифікацій білінгвізму залежно від віку, в якому відбувається засвоєння мови; ступеня володіння мовами; співвіднесеності двох мовних механізмів між собою; та способу зв'язку мовлення із мисленням. Залежно від віку, в якому відбувається засвоєння мови, білінгвізм поділяється на ранній, зумовлений перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі; та пізній, при якому оволодіння

другою мовою відбувається у старшому віці, після оволодіння рідною мовою. Згідно зі ступенем володіння мовами та кількості мовленнєвих дій розрізняють рецептивний, репродуктивний і продуктивний види білінгвізму. Рецептивний білінгвізм існує в ситуаціях, коли людина лише розуміє іноземну мову, але не може породжувати самостійні повідомлення. Репродуктивний білінгвізм дає змогу не лише сприймати іноземні тексти, а й відтворювати прочитане та почуте. Продуктивний білінгвізм дозволяє як відтворювати мовлення, так і породжувати самостійні повідомлення іноземною мовою. За співвіднесеністю мовних механізмів між собою виокремлюють чистий білінгвізм, при якому у кожній окремій сфері використовується певна мова, та змішаний – використання в одній й тій ситуації двох мов. За способом зв'язку мовлення із мисленням білінгвізм поділяють на безпосередній (первинна та вторинна мова пов'язані із мисленням безпосередньо) та опосередкований (вторинні мовленнєві вміння пов'язані із мисленням через первинні мовленнєві вміння).

Предметом багатьох психолінгвістичних досліджень стало засвоєння другої мови, в яких встановлювалися загальні закономірності формування системи другої мови (І.О. Зимня, О.О. Леонтєв, О.К. Маркова), конкретні умови засвоєння другої мови при систематичному навчанні (Є.Л. Носенко, Н.Ф. Шевченко), специфічні особливості білінгвізму (Н.А. Алфімова, Н.А. Вінніченко, Ю.І. Гулий, В.В. Пундев).

У науковій літературі розрізняють поняття другої мови (ДМ) та іноземної мови (ІМ) з урахуванням того, що в першому випадку оволодіння мовою відбувається стихійно, у природних умовах спілкування, а у другому – в штучних навчальних ситуаціях під керівництвом професіонала. У психолінгвістиці найбільш розробленою є проблема навчання іноземної мови, виявлення закономірностей цього процесу. Думки вчених щодо співвідношення між оволодінням ДМ та ІМ змінювались від акцентування уваги дослідників переважно на розбіжностях між вказаними випадками до визнання їх ідентичності. В останні часи загальноприйнятою є теза (О.О. Залевська, Л.В. Засекіна, І.О. Зимня та ін.) про те, що між процесами оволодіння ДМ та ІМ більше загального, ніж відмінного, що механізми мовленнєвої діяльності на рідній та іноземній мовах ті ж самі, а учні проходять аналогічні стадії мовленнєвого розвитку, допускають схожі помилки [6, С. 293].

Також у межах психолінгвістичного підходу вченими досліджувалася роль білінгвізму у

формуванні особистості. Так, деякі дослідники (Л.С. Виготський) вказують, що вивчення декількох мов сприяє психічному розвитку дітей, а використання двох мовних систем покращує розуміння рідної мови. Деякі вчені (І. Епштейн) відзначають можливий негативний вплив білінгвізму на психічний розвиток через появу невпевненості та посередності у користуванні мовами, оскільки у людини відбувається засвоєння не двох мов, а формування однієї гібридної мови, а безконтрольне й недиференційоване переключення з однієї мови на іншу призводить до змішання двох мовних систем, і, врешті, до формування суржикю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений науковий аналіз теоретичних та емпіричних досліджень з вивчення проблеми білінгвізма дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. У сучасній науці склалися три основні підходи до дослідження проблеми білінгвізму: соціолінгвістичний, лінгвістичний та психолінгвістичний, що вивчають різні аспекти цього явища. На нашу думку, важко зробити чітке розмежування проблематики цих підходів, що пояснюється складністю досліджуваного явища. Це підтверджується і тим фактом, що дослідники розглядають білінгвізм як предмет вивчення різних галузей науки: етнопсихолінгвістики (В.П. Белянін), соціолінгвістики (Л.О. Калмикова), психолінгвістики (Є.М. Верещагін).

2. У межах соціолінгвістичного підходу виявляються кореляції між соціальним та лінгвістичним аспектами білінгвізму. Лінгвістичний підхід зосереджується на питанні взаємовпливу та взаємозбагачення мов, що функціонують у білінгвальному просторі. У психолінгвістичному підході увага дослідників зосереджується на вивченні загальних закономірностей формування системи другої мови. Кожен з підходів пропонує свою класифікацію видів білінгвізму.

Перспективами подальшої роботи вважаємо поглиблене вивчення проблеми білінгвізму, його

ролі у формуванні мовної особистості та становленні етнічної самосвідомості й етнопонаціональної ідентичності особистості.

Список джерел

1. Белянін В.П. Психолінгвістика: [Учебник]. – М.: Флинта: МПСИ, 2009. – 416 с.
2. Векилска С.Л. Социально-психологические факторы речевого поведения билингвов [Текст]: Автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Светлана Латова Векилска. – Москва, 1981. – 18 с.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: Издательство Московского университета, 1969. – 160 с.
4. Гулий Ю.І. Індивідуально-психологічні особливості білінгва в ситуації російсько-української двомовності [Текст]: Автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Юрій Іванович Гулий. – Харків, 1998. – 18 с.
5. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия [Текст] / Ю.А. Жлуктенко. – К.: Вища школа, Изд-во при Киев. ун-те, 1974. – 176 с.
6. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику / А.А. Залевская. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
7. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика: [навч. посіб.] [Текст] / Л.В.Засекіна, С.В. Засекін. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев - М.: Едиториал УССР, 2003. – 216 с.
9. Пути повышения культуры русской речи на Украине // В.М. Брицын, Л.П. Дидковская, Г.П. Ижакевич и др. – К.: Наукова думка, 1986. – 261 с.
10. Украинско-русское двуязычие: Социолінгв. аспект / Г.Д. Басова, И.В. Борисюк, И.А. Курдюмова и др. – К.: Наукова думка, 1988. – 180 с.
11. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика: [Учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Р.М. Фрумкина. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
12. Этнопсихолінгвістика / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина, А.Н. Крюков др. – М.: Наука, 1988. – 192 с.